

СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ

У статті розглядається проблема взаємодії громадянського суспільства і держави через призму їх соціально-управлінських ролей. Показано специфічні якості та функції як держави, так і громадянського суспільства; розглянуто їх управлінські ролі у системі соціального управління.

Ключові слова: суспільство, громадянське суспільство, держава, взаємодія, управління, індивід, соціальна група.

Вихідні передумови. Соціологічний аналіз організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави (як ключових елементів системи соціального управління) зумовлений, з одного боку, трансформацією сучасного українського суспільства, спрямованою на розбудову в Україні громадянського суспільства і формування демократичної, правової, соціальної та економічної незалежної держави, а з другого боку, об'єктивними потребами розвитку самої соціологічної науки, зокрема, соціології управління. Більше того на соціальне управління в будь-якому суспільстві покладається відповідальна місія відповідати адекватним чином на виклики глобального зовнішнього середовища, а також відповідно до яких виробляти та запроваджувати інноваційні стратегії суспільного розвитку. Щодо України, то на соціальне управління покладена ще одна відповідальна функція – забезпечити динамічну трансформацію всієї суспільної системи на засадах демократії та соціально орієнтованої ринкової економіки.

Рівень дослідження проблеми. Аналіз стану опрацьованості різних аспектів взаємодії громадянського суспільства і держави показує, що цій проблематиці приділяється певна увага з боку соціологічної науки, оскільки будь-які соціальні явища і процеси (в тому числі й саме суспільство) виникають в результаті взаємодії індивідів і соціальних груп. Причому виділення громадянського суспільства і держави як відносно самостійних елементів (соціальних утворень) у рамках управлінської системи, а також визначення характеру відносин між ними є давньою традицією. Відомий французький філософ Ж.Ж. Руссо стверджував, що громадянське суспільство і держава повинні вступати у рівноправні відносини між собою на основі суспільного договору [1]. Завдяки працям англійських філософів Т.Гоббса і Д.Локка сформувався традиційний підхід до розгляду держави як творця громадянського суспільства, що встановлює в ньому визначений порядок [2; 3]. У певному сенсі цей підхід знаходить подальший розвиток і в сучасних соціологічних дослідженнях корпоративної держави, якій відводиться роль суб'єкта централізованого владного впливу на суспільство.

Однак іншого погляду на відносини громадянського суспільства і держави дотримуються представники марксистської традиції. Зокрема, К.Маркс, один із її засновників, довів, що держава повинна підпорядковуватися громадянському суспільству, оскільки саме воно має визначати структуру і функції держави. Він вважав, що необхідність у державі пов'язана з нерозвиненістю самого громадянського суспільства [4, с.170], а оскільки держава є злом, бюрократією, державою «для себе», що протистоїть громадянському суспільству, то в міру розвитку останнього вона буде відмирати [5, с. 270-271].

Стосовно існуючих наукових підходів до розгляду відносин між громадянським суспільством і державою, то всі вони здебільшого спираються на ліберально-демократичні концепції, відповідно до яких держава є інституціональним механізмом організації соціального життя й відображення загального інтересу [6, с.81-88]. Ретельний аналіз цього механізму здійснив відомий французький соціолог А. де Токвіль, який, досліджуючи становлення демократії у США, вказав на важливість для її розвитку першорядності громадянського суспільства стосовно

держави, хоча й не заперечував самостійної ролі останньої [7, с.112–114]. Цей підхід знайшов поширення в новітніх наукових соціально-управлінських концепціях, що розглядають відносини між державою і громадянським суспільством в контексті поділу влади в суспільній системі [8; 9]. Такого підходу дотримується й більшість вітчизняних дослідників, праці яких присвячені вивченню взаємодії громадянського суспільства і держави [10; 11; 12; 13; 14].

Натомість у сучасній науковій літературі відносини між державою і громадянським суспільством розглядаються головним чином у контексті політичної системи суспільства. Однак остання, на наш погляд, є лише способом поділу влади, виконуючи в суспільстві специфічну функцію панування й примусу. Більше того, які б способи поділу влади не існували в суспільстві та які б соціальні групи в ньому не панували, завжди є необхідність у виконанні більш загальної управлінської функції, а саме: організації відтворення життєдіяльності суспільства, а також збереження його цілісності шляхом встановлення певного соціального порядку. У цьому контексті влада в системі соціального управління є лише одним із ресурсів, що забезпечує взаємодію між людьми, тобто засобом встановлення певного соціально-управлінського порядку даної взаємодії, а сам процес поділу влади – формою реалізації управлінського впливу для задоволення загального та особливих інтересів індивідів і соціальних груп.

Зазначене дає підстави констатувати, що соціолого-управлінський аспект організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави (як елементів системи соціального управління) ще не опрацьований всебічно соціологічною наукою.

Постановка завдання. Характер організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави (як ключових елементів системи соціального управління) є не тільки визначальним фактором виконання ними своїх управлінських ролей, але й головним чинником самоорганізації соціального життя людей в сучасному суспільстві.

Виходячи з цього, головною **метою** даної статті є з'ясування змісту і механізмів організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави (як ключових елементів системи соціального управління), що впливають на виконання ними своїх управлінських ролей, спрямованих на реалізацію загального і особливих інтересів індивідів і соціальних груп у транзитивному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Соціологічна концептуалізація організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави передбачає насамперед вивчення залежності між цими елементами системи соціального управління, їх взаємного становища в системі даної взаємодії, що істотно впливає на формування їхньої здатності в реалізації загальної мети суспільного розвитку. Звідси випливає, що стан системи соціального управління залежить, як правило, від здатності громадянського суспільства і держави (як елементів даної системи) впливати на спрямованість особливих інтересів одне одного. Йдеться насамперед про становище цих елементів в процесі їхньої організаційної взаємодії в системі соціального управління, що зумовлює їхню здатність до здійснення взаємоспрямованого управлінського впливу. Це говорить про те, що основним параметром управлінського впливу громадянського суспільства і держави (як суб'єктів управління) одне на одного є спрямованість (тобто від кого до кого) і сила (тобто масштаб і концентрація) даного впливу.

Узагалі проведений аналіз показує, що впорядкування життєдіяльності людей в суспільстві відбувається, з одного боку, самими людьми за рахунок самоорганізації, а з іншого – спеціально визначеними (делегованими) суспільством людьми, для яких діяльність по впорядкуванню соціального життя (тобто управлінська діяльність) стає їхнім особливим функціональним призначенням. Сукупність цих людей узагальнено визначають: перших – як громадянське суспільство, других – як державу, а характер організаційної взаємодії між цими двома групами людей є підставою для визначення типу системи соціального управління в суспільстві.

Причому сама система соціального управління виступає в якості особливого інструмента самоорганізації життєдіяльності людей в суспільстві. У більш загальному контексті цим інструментом фактично є складна структура багатогранних соціальних зв'язків і відносин між людьми, що впорядковує їхню взаємодію в суспільстві (тобто формує певний соціальний порядок), а також визначає зміст діяльності самої системи соціального

управління в будь-якому суспільстві. Ця управлінська система зумовлює формування та відтворення й інших видів соціального порядку: соціально-економічного, соціально-політичного, соціально-культурного тощо.

У спеціальній науковій літературі держава здебільшого розглядається як інститут політичної системи класового суспільства, який володіє певними управлінськими функціями. Найголовнішою серед них є функція збереження цілісності суспільної системи, реалізація якої можлива за рахунок досягнення визначеного стану останньої, тобто за допомогою реалізації загальної управлінської мети. На виконання даної функції держава й справляє управлінський вплив на особливі інтереси індивідів і соціальних груп, організуючи та впорядковуючи їхню взаємодію в суспільній системі, а також устанавлюючи для цього відповідну соціальну форму даної взаємодії. Звідси впливає інша істотна функція держави (як спеціального суб'єкта управління), а також організація взаємодії особливих інтересів індивідів і соціальних груп з погляду збереження цілісності суспільної системи. Таким чином, для виконання своїх функцій держава має володіти особливим становищем і відповідними специфічними якостями, які відрізняють її від іншого ключового елемента системи соціального управління – громадянського суспільства.

Однак аналізуючи державу в якості спеціального суб'єкта управління слід, на наш погляд, враховувати також становище і роль громадянського суспільства, як ключового елемента системи соціального управління. Адже держава є виразником різноманітних особливих інтересів індивідів і соціальних груп, а громадянське суспільство – носієм і джерелом продукування цих інтересів. Водночас розуміння громадянського суспільства в соціально-управлінському контексті, як показує аналіз, пов'язане з проблемою самодіяльного впорядкування життєдіяльності людей, їхніх особливих інтересів, або самодіяльним впорядкуванням усього того, що люди здатні зробити без управлінського втручання держави за рахунок власної самоорганізації.

Як видно громадянське суспільство – це певний тип соціальної організації, який не тільки уособлює відносно стійкі соціальні форми самодіяльної життєдіяльності людей, але й забезпечує відносно впорядковану взаємодію їх особливих інтересів. Таке тлумачення громадянського суспільства відповідає марксистській традиції, в рамках якої наголошується на зв'язку категорій «громадянське суспільство» і «форми спілкування», визначаючи сутність першої через другу [5, с.35]. При цьому поняття «форма» вживається тут для визначення змісту внутрішньої організації громадянського суспільства як соціального явища, оскільки з філософської точки зору форма завжди є способом існування змісту. Отже, під соціальною формою самодіяльного існування людей розуміється насамперед сукупність відносно стійких та впорядкованих відносин і зв'язків (тобто дій та взаємодій), в які люди вступають одне з одним для реалізації своїх особливих (приватних) інтересів. Адже тільки в системі соціальних взаємодій будь-яка людина здатна не тільки виявляти, але й формувати свої соціальні якості. При цьому в залежності від стану цих взаємодій виникають ті, або інші соціальні форми життєдіяльності людей як прояв їхньої самодіяльної активності.

Таким чином, громадянське суспільство за рахунок власної самоорганізації формує різноманітні сфери соціального життя, в яких індивіди й соціальні групи взаємодіють між собою без управлінського втручання з боку держави заради досягнення спільної мети [8, с.109-112]. Найголовнішими з цих сфер є такі: соціально-економічна, соціально-політична, соціально-культурна (соціально-духовна) і власне соціальна сфера, в межах яких виникають специфічні форми самодіяльної організації життєдіяльності людей.

Для соціально-економічної сфери громадянського суспільства такими формами самодіяльної життєдіяльності людей є різноманітні способи самоорганізації економічних зв'язків і відносин, що встановлюються між людьми в межах реалізації ними своїх особливих (приватних) економічних інтересів. Зокрема, такими соціально-економічними формами є різноманітні індивідуальні, сімейні й колективні підприємства (фірми), що побудовані на недержавних формах власності. Подібні соціально-економічні форми взаємодії людей встановлюються також і державою. Але вони не належать до сфери

існування громадянського суспільства, оскільки організуються державою для реалізації загальнодержавних інтересів. Тоді як зміст і спрямованість соціально-економічних форм громадянського суспільства визначаються насамперед самодіяльними суб'єктами управління. Ці форми, як показує аналіз, забезпечують матеріальну основу життєдіяльності громадянського суспільства, його соціально-економічний порядок.

У соціально-політичній сфері громадянського суспільства також існують різні самодіяльні форми соціально-політичної життєдіяльності людей. Вони, на відміну від соціально-економічних форм, є особливим способом самоорганізації політичних ідей, поглядів та інтересів індивідів і соціальних груп. Такими соціально-політичними формами є, наприклад, політичні партії, політичні рухи й об'єднання громадян, що забезпечують продукування, вироблення й реалізацію суспільних уявлень про цілі та шляхи розвитку суспільної системи, найбільш ефективні способи досягнення загальносуспільної мети. Ці форми забезпечують політичну основу життєдіяльності громадянського суспільства, його соціально-політичний порядок.

У соціально-культурній сфері громадянського суспільства так само існують свої соціально-культурні (або соціально-духовні) форми самодіяльної життєдіяльності людей, які забезпечують вироблення й продукування знань, уявлень та ідей, спрямованих на досягнення різноманітних суспільних цілей. Ці форми – ключовий інструмент людського самопізнання й усвідомлення свого становища, шляхів його зміни в даний час і в майбутньому. До них належать різноманітні творчі спілки, наукові, культурні, освітні та релігійні організації, інші об'єднання громадян. Вони на самодіяльній основі не тільки виробляють новітні знання, продукують нові ідеї, уявлення тощо, але й забезпечують формування в суспільстві громадської думки, ціннісних орієнтацій, сприяють зміцненню його єдності та цілісності як особливого соціокультурного утворення.

І, нарешті, власне соціальні самодіяльні форми життєдіяльності людей є не що інше, як сукупність різноманітних соціальних відносин, зв'язків, контактів і взаємодій, зміст і спрямованість яких забезпечує соціалізацію та відтворення людей, формування в них особистості. Найголовнішими серед цих форм є, насамперед, сім'я, а також безліч первинних соціальних груп, в рамках яких люди встановлюють між собою міжособистісні контакти для вираження й реалізації своїх різноманітних особистісних якостей. Головною ознакою цих первинних соціальних груп (до яких належать також дружні компанії, різні групи за інтересами тощо) є те, що всі вони побудовані на неформальних відносинах і зв'язках, завдяки яким відтворюється соціобіологічна та соціопсихологічна цілісність громадянського суспільства.

Таким чином, різноманітні самодіяльні форми життєдіяльності людей утворюють в сукупності соціальну організацію, механізми самоорганізації якої враховують всі сторони й аспекти соціального буття людей, а також специфіку їхніх групових та індивідуальних інтересів, зв'язків, дій і взаємодій. Це надає соціальним зв'язкам індивідів (соціальних груп) певної стійкості та різноманіття, а також сприяє адаптації людей до мінливих зовнішніх умов і змін у структурі їхніх взаємодій. Водночас різноманіття самодіяльних соціальних форм життєдіяльності людей породжує в суспільстві об'єктивну потребу в упорядкуванні їхніх соціальних взаємодій, яке може забезпечити лише спеціальне соціальне утворення, що знаходиться ззовні громадянського суспільства. Таким утворенням, як показує аналіз, є держава як інституціональна форма організації життя, задоволення загальних потреб та інтересів людей на відміну від громадянського суспільства, побудованого на приватному інтересі. Основні функції держави як інституціоналізованого спеціального суб'єкта управління полягають насамперед в організації управління, збереженні, зміцненні й розвитку соціуму, впорядкуванні його структури й діяльності, в підвищенні рівня і якості життя громадян» [16, с.17].

Звідси випливає, що в загальному вигляді система соціального управління в суспільстві є сукупністю певною мірою відособлених, але тісно взаємопов'язаних між собою елементів – держави і громадянського суспільства, які в рамках даної системи взаємодіють між собою з приводу реалізації своїх особливих і загального інтересів [17]. У процесі такої організаційної взаємодії кожний з цих елементів виконує стосовно один одного різноманітні за змістом і спрямованістю соціально-управлінські ролі, такі як суб'єкта

самоврядування, суб'єкта управління та об'єкта управління. Саме виконання цих управлінських ролей дає можливість громадянському суспільству і державі справляти вплив на дії та поведінку індивідів і соціальних груп шляхом зміни становища цих елементів в системі соціального управління. Для розуміння механізмів організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави необхідно таким чином дослідити ті управлінські ролі, які вони здатні й мають виконувати в системі соціального управління.

Тож розглянемо спочатку управлінські ролі громадянського суспільства в системі соціального управління.

1. Стосовно впорядкування власної життєдіяльності громадянське суспільство в системі соціального управління виконує роль *суб'єкта самоврядування*. У рамках громадянського суспільства кожна людина діє як приватна особа, вступаючи в незалежні відносини з іншими приватними особами з метою задоволення своїх особливих приватних інтересів. Тобто кожна людина в громадянському суспільстві, по-перше, сама організує власну життєдіяльність; по-друге, сама обирає об'єкти реалізації своїх особливих приватних інтересів; по-третє, сама вступає у взаємодію з об'єктами своїх особливих приватних інтересів; по-четверте, сама визначає своє становище в ході взаємодії з об'єктами своїх інтересів; по-п'яте, сама встановлює цілі та обирає способи їх досягнення.

Звідси випливає, що громадянське суспільство для виконання своєї ролі суб'єкта самоврядування тією чи іншою мірою використовує всі форми влади, зокрема, найактивніше – владу винагороди, експертну владу, владу прикладу (харизматичну владу), а також законну владу традиційного типу. Саме ці форми влади є найбільш ефективними важелями впорядкування самодіяльних відносин (взаємодій) між індивідами і соціальними групами громадянського суспільства. Отже, громадянське суспільство стає здатним ефективно виконувати свою роль суб'єкта самоврядування тільки тоді, коли воно використовує для цього необхідні форми влади.

2. Громадянське суспільство в системі соціального управління здатне також виконувати роль *суб'єкта управління стосовно держави як об'єкта управління*. У цьому разі саме громадянське суспільство формує інституціональні засади держави, визначаючи її функціональну структуру і коло повноважень, що дає йому можливість справляти управлінський вплив на державу для реалізації своїх особливих інтересів. Виконуючи роль суб'єкта управління, громадянське суспільство стає не тільки носієм, але й виразником загального і особливих інтересів індивідів і соціальних груп. Як виразник загального і особливих інтересів громадянське суспільство справляє управлінський вплив на державу для створення останньою найкращих умов для реалізації цих інтересів, а також домагається відповідності цих умов інтересам індивідів і соціальних груп.

Причому дієвість громадянського суспільства в ролі суб'єкта управління залежить від ефективного використання ним відповідних форм влади, насамперед тих, що забезпечують йому найбільшу силу управлінського впливу на державу. Але можливості владного ресурсу громадянського суспільства при виробленні та здійсненні управлінського впливу на державу залежать від рівня розвиненості самодіяльних форм життєдіяльності людей, а також від рівня розвиненості самого громадянського суспільства в соціально-управлінському контексті.

3. Громадянське суспільство виконує в системі соціального управління й роль *об'єкта управління стосовно держави як суб'єкта управління*. Як об'єкт управління воно піддається управлінському впливу з боку держави, завдяки якому остання впорядковує становище індивідів і соціальних груп громадянського суспільства, бере участь у розв'язанні суперечностей, що виникають між їх особливими (приватними) інтересами, а також спрямовує їхні дії на реалізацію загального інтересу, або загальної мети суспільного розвитку. Це зумовлене тим, що громадянське суспільство має обмежені можливості щодо регулювання особливих інтересів індивідів і соціальних груп, оскільки ці можливості існують в нього тільки на рівні групових інтересів. Водночас спроба громадянського суспільства до регуляції цих інтересів на рівні суспільства в цілому приводить, як відомо, до виникнення держави, тобто спеціалізованого соціального інституту з організації

суспільного життя та задоволення загальних потреб людей. Це фактично й перетворює громадянське суспільство на об'єкт управління стосовно держави, як суб'єкта управління [18, с.17-18]. Ті ж самі управлінські ролі (суб'єкта управління, суб'єкта самоврядування і об'єкта управління), як показує проведений аналіз, притаманні й державі, але вони мають дещо інший соціально-управлінський зміст, що дає підстави **проаналізувати зміст управлінських ролей держави в системі соціального управління.**

1. Виконуючи в системі соціального управління роль *суб'єкта управління* держава справляє вплив на громадянське суспільство (як об'єкт управління) для впорядкування відносин між індивідами і соціальними групами громадянського суспільства, а також для спрямування їхніх дій (насамперед, дій великих соціальних груп) на реалізацію загального інтересу. Потреба в такому впливі зумовлена тим, що взаємодія великих соціальних груп часто-густо характеризується певною суперечливістю, що впливає з їх специфічного соціального становища та наявності несумісних інтересів, від гармонізації яких залежить цілісність суспільної системи. Розв'язання суперечностей, як показує аналіз, можливе за допомогою різних способів, зокрема, узгодження, однобічного чи взаємного придушення інтересів різних соціальних груп [19, с.57].

Використання кожного з цих трьох способів припускає застосування певних форм влади, володіння якими й зумовлює можливість держави виступати в ролі суб'єкта управління. Наприклад, спосіб узгодження особливих інтересів різних соціальних груп пов'язаний, в першу чергу, з використанням державою (як суб'єктом управління) таких форм влади, як влада винагороди, експертна і законна влада. Натомість спосіб однобічного придушення особливих інтересів, заснований головним чином на використанні державою влади примусу та еталонної влади, а спосіб взаємного придушення інтересів різних соціальних груп – тільки на використанні влади примусу. Залежно від міри володіння певними формами влади, а також від здатності держави застосовувати їх для здійснення управлінського впливу та розв'язання суперечностей, вона в той чи інший спосіб виконує свою роль суб'єкта управління стосовно громадянського суспільства, як об'єкта управління.

2. Вироблення й реалізація управлінського впливу зумовлює спосіб організації та форму існування держави як соціального інституту. Будучи відносно самостійним соціальним утворенням у рамках цілісної системи соціального управління, держава, виконуючи роль *суб'єкта самоврядування*, формує власну структуру організаційних відносин і взаємодій між суб'єктами державної влади та управління. Однак тут роль держави (як суб'єкта самоврядування) істотно відрізняється від цієї ж ролі громадянського суспільства. Самоврядування держави, як показує аналіз, завжди полягає в організації «себе для себе», тобто в організації необхідних умов для реалізації своїх особливих інтересів. Водночас держава організує не тільки власну діяльність, але й впливає на діяльність інших соціальних утворень з метою відображення особливих інтересів громадянського суспільства. У даному разі ті суперечності, що виникають між особливими інтересами суб'єктів державного управління, розв'язуються ними не з погляду власних інтересів, а з погляду особливих інтересів громадянського суспільства.

Визначальним способом розв'язання таких суперечностей є спосіб узгодження особливих інтересів різних соціальних груп громадянського суспільства, що потребує від держави використовувати не тільки владу винагороди, але й експертну та раціонально-легальну форми влади. Це відбивається й на розв'язанні тих суперечностей, що виникають між різними органами державного управління. Наприклад, держава для реалізації себе як суб'єкта самоврядування використовує не тільки владу примусу, але й владу винагороди, еталонну і традиційну (законну) владу.

3. З метою приведення особливих інтересів людей держави у відповідність з інтересами людей громадянського суспільства держава, виконуючи в системі соціального управління роль *об'єкта управління*, піддається управлінському впливу з боку громадянського суспільства (як суб'єкта управління). У цьому випадку громадянське суспільство (як суб'єкт управління) стосовно держави (як об'єкта управління) врегульовує стан і положення людей держави (які входять до складу органів державного управління), визначаючи структуру і функції державних

органів, порядок взаємодії суб'єктів державного управління різних рівнів, їхні владні повноваження, а також силу й масштаб їх управлінського впливу.

Таким чином, у ході організаційної взаємодії в системі соціального управління громадянське суспільство і держава виявляють себе, з одного боку, як відносно самостійні, а з іншого боку, як взаємозалежні інституціональні соціальні утворення, що складають органічну єдність у рамках даної системи. Вони одне для одного є одночасно і суб'єктом і об'єктом управління (залежно від спрямованості управлінського впливу), які взаємодіють між собою в рамках системи соціального управління для реалізації своїх особливих і загального інтересів. У цьому контексті система соціального управління не тільки формує, але й відтворює порядок організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави як елементів даної системи. У рамках організованої взаємодії вони можуть виконувати різні управлінські ролі, поділ і способи обміну якими є не що інше, як певний тип соціально-управлінського порядку в суспільстві.

Отже, громадянське суспільство і держава (як елементи системи соціального управління) перебувають між собою в постійній організаційній взаємодії з приводу реалізації своїх особливих і загального інтересів. Але в ході такої взаємодії між ними об'єктивно виникають певні суперечності, що зумовлені їхньою подвійною природою. Одну сторону цих суперечностей пояснив з ідеалістичних позицій ще Г.Гегель. На його думку, вони зумовлені роздвоєнням особистості людини, яка одночасно перебуває в двох іпостасях – як член громадянського суспільства, і як громадянин держави, – що пов'язане із сутнісними ознаками цих соціальних утворень [20, с.211-217].

Держава (як соціальне утворення) є насамперед виразником та суб'єктом реалізації загального інтересу, притаманного всім людям. Тобто з усього різноманіття індивідуальних та групових інтересів індивідів і соціальних груп держава виділяє найбільш загальні інтереси. Відповідно до них вона впорядковує відносини (взаємодії) між людьми, а також спрямовує їхню діяльність на реалізацію загального інтересу, або загальної мети суспільного розвитку. Виходячи з цього, людина (як об'єкт управління) в рамках держави є носієм загального інтересу, тобто в теоретичному аспекті є «загальною людиною». Згідно з потребами «загальної людини» держава (як суб'єкт управління) здійснює управлінський вплив на людей (об'єкт управління), ставлячи їх у єдині загальні рамки, тобто в однакове становище з погляду їхніх можливостей для реалізації власних інтересів. Отже, з погляду держави людина розглядається як «одномірна», хоча в такому стані вона може реалізувати свої особливі інтереси й себе саму тільки частково [21, с.122-123]. Реалізувати ж себе в усьому різноманітті своїх індивідуальних і групових інтересів, як показує аналіз, людина здатна тільки в рамках громадянського суспільства, тому що тільки в ньому вона може самостійно встановлювати зміст, характер і спрямованість своїх взаємодій з іншими людьми, які найбільшою мірою відповідають її інтересам. Тобто, в рамках громадянського суспільства будь-якій індивід є одночасно «індивідуальною» і «груповою» людиною, а в процесі взаємодії з іншими людьми він розглядається як «багатомірна» людина.

Отже, будь-яка людина в системі соціального управління одночасно проявляється в двох іпостасях (або в двох якостях): по-перше, як людина держави (або «людина для держави»), тобто як «загальна» людина, а по-друге, як людина громадянського суспільства (або «людина для себе»), тобто як «індивідуальна» і «групова» людина. Причому розбіжність між цими двома станами однієї людини («одномірним» і «багатомірним») відображає один бік тих суперечностей, що виникають у процесі організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави, як ключових елементів системи соціального управління. Інша сторона суперечностей в процесі взаємодії громадянського суспільства і держави (як елементів системи соціального управління) розглядалася в рамках марксистської парадигми у більш загальному контексті. Цей загальний контекст (за визначенням К.Маркса) виявляється в суперечностях бюрократії і народу та зумовлений особливими інтересами цих двох суспільних груп [22, с.128-136]. Причому особливий інтерес людей держави (за

К.Марксом – бюрократії) полягає в тому, щоб домогтися максимальної керованості людей громадянського суспільства (об'єкта управління).

Реалізуючі свій особливий інтерес, люди держави об'єктивно прагнуть до розширення масштабів прояву як «загальної», так і «одномірної» людини в рамках суспільної системи. Відповідно до цього вибудовується й структура організаційної взаємодії між державою і громадянським суспільством (як елементами системи соціального управління), яка дає змогу не тільки визначати соціальний зміст загальної управлінської мети, але й способи її формування, ухвалення та реалізації. Але із збільшенням масштабів прояву «загальної людини», як правило, зменшуються можливості індивідів (і соціальних груп) в реалізації ними своїх особливих (приватних) інтересів. Натомість для людей держави (тобто, бюрократії) управлінська діяльність слугує головним засобом їхнього існування, а також основним способом реалізації ними своїх особливих інтересів. Володіючи владними повноваженнями для впорядкування соціального становища людей громадянського суспільства, вони (тобто, люди держави), здійснюючи свою діяльність, виходять часто-густо зі своїх особливих інтересів. Більше того, люди держави володіють ще й здатністю впорядковувати власне соціальне становище, яке завжди набуває привілейованого характеру.

Як бачимо, суперечності між громадянським суспільством і державою (як елементами системи соціального управління) є наслідком розбіжностей в їхніх особливих інтересах з погляду соціальної спрямованості та шляхів реалізації загальної управлінської мети (або загального інтересу). Розв'язання цих суперечностей полягає головним чином у зміні характеру організаційних відносин у рамках як самої держави, так і громадянського суспільства, а також у зміні характеру організаційної взаємодії між ними в системі соціального управління в сторону реалізації не особливих, а загального інтересу. Така зміна можлива лише в разі розв'язання суперечностей між ними шляхом узгодження, одностороннього чи взаємного придушення особливих інтересів одне одного.

Водночас вибір способів розв'язання суперечностей між громадянським суспільством і державою (як елементами системи соціального управління) залежить, у першу чергу, від способів і порядку організаційної взаємодії між ними. У змістовному сенсі це виявляється в тому, яку з трьох управлінських ролей (суб'єкта самоврядування, суб'єкта управління чи об'єкта управління) здатне виконувати як громадянське суспільство, так і держава в системі соціального управління. Таким чином, рівень суперечливості організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави залежить від їхньої можливості виконувати ті чи інші управлінські ролі в системі соціального управління. При цьому великого значення набуває і той факт, які саме управлінські ролі здатні виконувати громадянське суспільство і держава в конкретних типах систем соціального управління, що виникають у суспільстві. Наприклад, виконання ролі суб'єкта самоврядування з'являється як здатність до самоврядування (самоорганізації) свого стану, що в соціально-управлінському контексті є сутнісною якістю як громадянського суспільства, так і держави. Водночас міра наявності (чи відсутності) в них даної якості визначає сам факт існування цих соціальних утворень (громадянського суспільства і держави) в системі соціального управління. Тобто, чим меншою є сфера самоврядування людьми своїх відносин і зв'язків у системі соціального управління, тим відповідно й меншою є сфера існування як громадянського суспільства, так і демократичної держави.

Адже здатність людей до самоврядування власної життєдіяльності в рамках громадянського суспільства означає сформовані в них можливості виступати в якості суб'єкта управління, здатного справляти незалежний управлінський вплив на державу. Завдяки цій здатності людей громадянське суспільство набуває спроможності спрямовувати свої дії на створення сприятливих умов для реалізації своїх особливих і загального інтересів. І навпаки, якщо такої можливості немає, то люди громадянського суспільства не здатні виступати в ролі незалежного суб'єкта управління, оскільки ця роль залишається в держави. У цьому разі взаємний вплив громадянського суспільства і держави (як елементів системи соціального управління) перетворюється на односторонній вплив, оскільки зникає незалежність особливих інтересів людей громадянського суспільства від особливих інтересів людей держави. За таких умов люди

громадянського суспільства знаходяться в односпрямованій залежності від людей держави, завдяки чому вони можуть виконувати лише одну роль об'єкта управління. Це вказує на те, що система соціального управління в даному разі складається лише з одного монопольного суб'єкта управління, в ролі якого виступає держава.

Варто також зазначити, що самоврядування в рамках держави (як інституціонального утворення) є головною передумовою ефективного виконання нею своєї основної управлінської функції, тобто функції здійснення управлінського впливу на суспільство заради реалізації загального інтересу, а також підтримки цілісності суспільної системи. При цьому загальний інтерес тут не є прямим продовженням особливих інтересів індивідів і соціальних груп (або їх механічною сумою), а якісним результатом процесу узгодження та взаємодії цих інтересів. Саме це й зумовлює відносну незалежність людей держави (бюрократії) від людей громадянського суспільства, тому що без такої незалежності держава поглинається громадянським суспільством і перестає бути виразником його загальних інтересів. Це приводить до руйнування спеціального суб'єкта управління (яким є держава), оскільки його управлінські впливи стають відображенням не загального, а особливих інтересів привілейованих соціальних груп громадянського суспільства, які зосереджують у «своїх руках» максимальну владу.

Таким чином, здатність громадянського суспільства і держави виконувати в системі соціального управління роль суб'єкта самоврядування не тільки визначає їхню здатність виконувати й роль суб'єкта управління в процесі організаційної взаємодії, але й зумовлює якісну перебудову організаційної структури системи соціального управління в сторону набуття нею іншої, демократичної якості.

Результати соціологічної концептуалізації організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави як ключових елементів системи соціального управління дають змогу зробити такі **висновки**.

1. Система соціального управління з'являється в суспільстві як певна сукупність організаційних дій і взаємодій громадянського суспільства і держави. Здатність громадянського суспільства й держави до організаційної взаємодії в системі соціального управління зумовлена тими формами влади, що є в «розпорядженні» громадянського суспільства і держави (як елементів даної системи), створюючи таким чином відповідну силу для їхнього управлінського впливу одне на одного.

2. Громадянське суспільство і держава взаємодіють у системі соціального управління як носії і виразники особливих і загального інтересів. У рамках громадянського суспільства (як сукупності самодіяльних форм існування людей) забезпечується безпосереднє самоврядування суспільної системи, механізм якого враховує різноманіття групових та індивідуальних інтересів людей. Державі при цьому відводиться роль спеціального суб'єкта управління, який виступає потужним інструментом формування й реалізації загального інтересу.

3. У процесі організаційної взаємодії в системі соціального управління громадянське суспільство і держава виконують однакові за своєю суттю управлінські ролі (суб'єкта самоврядування, суб'єкта управління і об'єкта управління), які в кожного з них відрізняються своїм змістовним наповненням і спрямованістю. Характер організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави (природно властивого системі соціального управління) об'єктивно набуває суперечливого характеру, який зумовлений подвійністю соціального стану людини (як члена громадянського суспільства і громадянина держави) з погляду їх особливих і загального інтересів.

4. Способи розв'язання суперечностей, що виникають між громадянським суспільством і державою, визначаються порядком поділу управлінських ролей в системі соціального управління, що приводить до виникнення й певного типу даних систем. Однак вирішального значення в цьому процесові набуває роль суб'єкта самоврядування, яку мають виконувати громадянське суспільство і держава в системі соціального управління, оскільки від характеру виконання ними цієї управлінської ролі залежить виконання ними й інших ролей, насамперед, ролі суб'єкта управління.

Таким чином, проведений аналіз засвідчив актуальність подальших наукових розвідок, спрямованих на вивчення конкретних аспектів організаційної взаємодії громадянського суспільства і держави з погляду впорядкованості їхніх управлінських ролей та виконуваних ними управлінських функцій в системі соціального управління транзитивного суспільства.

Література

1. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения о происхождении и основаниях неравенства между людьми / Ж.-Ж. Руссо // Соч. Т. 1. – М.: Мысль, 1973.
2. Гоббс Т. О гражданине / Т. Гоббс // Избранные произведения в двух томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1964.
3. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // Соч. в трех томах. Т. 3. – М.: Мысль, 1988.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 21. / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1965.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 1. / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1965.
6. Миль Дж. Основы политической экономии. Соч. в 3 томах. / Дж. Миль. – М.: Прогресс, 1980.
7. Токвиль А. О демократии в Америке / А. Токвиль. – М.: Прогресс, 1993.
8. Held D. Political Theory and the Modern State. Essays on State, Power and Democracy / D. Held. – Stanford (Cal.), 1989.
9. Остром В. Смысл американского федерализма / В. Остром. – М.: Прогресс, 1993.
10. Ступишин В.П. Гражданское общество и демократическое государство / В.П. Ступишин // Общественные науки. – 1990. – №1.
11. Кравченко А.И. Концепция гражданского общества в философском развитии / А.И. Кравченко // Полис. – 1991. – №5.
12. Славный Б.И. Проблема власти: новые измерения / Б.И. Славный // Полис. – 1991. – №5–6.
13. Ледяев В.Г. Власть: Концептуальный анализ / В.Г. Ледяев. – М.: РОССПЭН, 2001.
14. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. А.І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007.
15. Гидденс Э. Элементы теории структуризации / Э. Гидденс // Современная социальная теория. – Новосибирск, 1995.
16. Карпичев В.С. Организация и самоорганизация социальных систем. Словарь / В.С. Карпичев. – М.: Изд-во РАГС, 2001.
17. Туленков М.В. Концептуальні засади організації сучасного менеджменту: Монографія / М.В. Туленков. – К. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006.
18. Kipniss D. The Power Process. D. Kipniss. – Chicago: University of Chicago Press, 1976.
19. Туленков М.В. Організаційна впорядкованість систем соціального управління (модель соціологічного аналізу) / М.В. Туленков. – К. ППК ДСЗУ, 2006.
20. Гегель Г. Соч. Т.7. / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1983.
21. Маркузе М. Одномерный человек / М. Маркузе. – М.: Наука, 1993.
22. Маркс К. К критике гегелевской философии права / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 1. – М.: Политиздат, 1955.

Mykola Tulenkov

Sociological conceptualization cooperating civil society and state

The problem of interaction between civil society and state in terms of their socio-managerial roles. Showing specific qualities and functions as a state and civil society; management considers their role in the system of social management.

Keywords: society, civil society, state, interaction management, individual, social group.

Надійшла до редакції 4.11.2015 р.